

Briljant om Östeuropa

Richard Swartz *Room Service* är en underbar bok som jag är djupt imponerad av. Om jag saknar något så är det i så fall en förteckning över var alla de platser författaren besökt är belägna; inte alla hittar i Öst som i sin egen ficka, skriver Mats Gellerfelt.

Många är det inte som numera odlar en riktig stilkonst i dagspressen; det skrivs så illa att man både som yrkesman och läsare emellanåt baxnar. Jag avser inte bara de talrika rena språkfejen (även om vi alla givetvis syndar ibland), utan avsaknaden av känsla för ords och meningars valörer, avsaknaden av genomtänkt stilmått, viljan att göra språket levande och självlysande.

Saklitteratur

Richard Swartz
Room Service
Norstedts, 1966

Tack och lov finns ännu undantagen. Jag syftar självfallet inte på upphäussat snomos som Norman Skugges, utan på äkta, känslig stil. En sådan stil besitter i allra högsta grad Richard Swartz, under nära tjugofem år Svenska Dagbladets Östeuropakorrespondent.

Läxorna stora föregångare som Jolo, Adolf Hallman, Torsten Ehrenmark eller Adrup, för att bara nämna några namn som kommer för mig, är även hans enkla, dagsjournalistiska texter genomlysta av just stilkänsla, av ett närmast intuitivt handlag med syntax och metafor, med de pregnanta detaljer som får en artikel att leva.

Sitt rika språk demonstrerar han eftertryckligt i essäsamlingen *Room Service*. Men essäsamling är kanske inte den helt adekvata beteckningen. Snarare är denna bok, förutom att vara just en essäsamling, en sorts hybrid, där tekniken pendlar mellan essän, det politiska reportaget, *human interest*-dito, personlig minnesteckning och möjligen också "ren" skönlitteratur, där gränsen mellan reportage, minne och fiktion ibland förefaller att suddas ut.

Kuriösa detaljer avslöjar

Har finns också inslag av den klassiska reseboken – en genre där Jolo för mig framstår som mestaren – med dess tonvikt på den avslöjande, ibland kanske litet kuriösa detaljen som ställer små och stora skenden i ett nytt ljus. Resultatet har blivit en av de märkligaste böcker om Östeuropa som jag har läst.

Room Service är inte alltid en helt lättlast bok, vilket kanske är ägnat att förvåna, eftersom Swartz ju är skolad i dagsjournalistiken med dess krav på en mer genomskinlig stil. Här är emellertid varje ord och mening noggrant stilsträdd; texten genomlyses av en emellanåt mycket vacker metaforik och berättelsen om författarens öden i Den Andra Världen får då och då närmast metafysiska övertoner.

Det handlar om existensens mening, om vår plats i världen, om gemenskap och främlingskap – som när Swartz ligger på ett hotellrum i Warszawa, bedövad av en ångest som sliter sönder hans inre. Det är en "riktningslös" ångest i den betydelse Kierkegaard gav den, en ångest utan namn och utan lättidentifierbar orsak, en sådan ångest som kastar ut oss i ett gudlöst universum men som också skapar mening, en tanke som ju var vägledande för Sartre och den tidiga existensialismen.

Även hans enkla, dagsjournalistiska texter är genomlysta av stilkänsla, av ett närmast intuitivt handlag med syntax och metafor, med de pregnanta detaljer som får en artikel att leva.

Främlingskapet, ja – människans och det skrivande jagets. Att vara främling inför sig själv (vem har inte upplevt den känslan) och inför den omgivande världen. Vad är detta för värld, detta Östeuropa vilket inte längre existerar utom som kvarlevande mentaliteter, vilka Swartz klarsynt redovisar, ett Östeuropa som i lika hög grad var ett Centraleuropa?

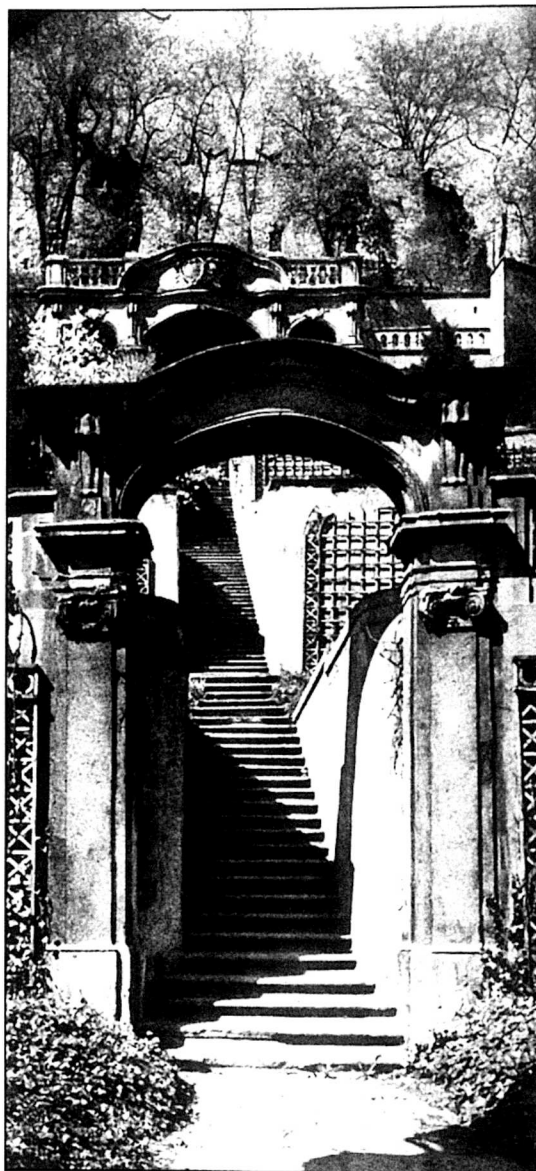
I ett lysande avsnitt där Swartz befinner sig på järnvägsstationen i polska Przmysl, "Där Europa tar slut" och Den Andra Världen tar vid, reflekterar han över hur de två världarna, Europa och den andra, liksom speglar varandra – för dem där borta börjar den nya världen här, de ryssar som kommer för att sälja det lilla de har. För dem som redan är där börjar en annan värld på den andra sidan. Europa börjar och slutar, beroende på blicken i spegeln. Kanske är både Europa och den andra världen där borta bara sinnestillstånd, en känsla av att man befinner sig i en definierad värld snarare än en geografisk belägenhet.

Övervintrad adel

Främlingskapet finns dock överallt. Swartz söker upp forna borgare och gammal övervintrad adel som förlorat allt eller det mesta, men som lever i drömmen om ett förflutet som bränner sig in i dem som en alternativt nutid.

Han ser ett kommunistiskt Öst som är en enda stor kulliss av lögn och föreställning, som när han bor på hotell i Tirana – titelavsnittet – vilket utgör just en kulliss, en ö av något anorlund, "borgerligt" eller europeiskt mitt i eländet – slitet och halvskjattigt men ändå med avlägsen likhet med ett hotell i Paris eller Wien, den senare staden Swartz centrum, den förra en stad där hans känsla av främlingskap accentueras.

Och människorna skapar nya främlingskap – Zigenarna, vars kung han möter, representerar nästan symboliskt detta. I Rumänien registrerar han det växande hatet och de eviga fördomarna mot den ungerska minoriteten; i det sönder-

Stämning av Kafka. På ett institut i Prag agnar Richard Swartz handledare doktor Klima sin tid åt att utan något som helst stöd i någon som helst empiri försöka bevisa kapitalismens nära förestående bankrott. (Trappa nära Hradčany-borgen i Prag. Foto: Karel Plicka)

slitna Jugoslavien hur etniska motsättningar, även om han kan likna Hemingway i sitt sökande efter de detaljer som gör världen tydligare. Det vilar, inte oväntat när det är centraleuropeen Swartz som skriver, en stämning av Kafka över berättelserna. Lögnen genomlyses allt i Östeuropa, lögnen av alla slag och på alla nivåer.

Swartz nojer sig alltså inte med att registrera, även om han kan likna Hemingway i sitt sökande efter de detaljer som gör världen tydligare. Det vilar, inte oväntat när det är centraleuropeen Swartz som skriver, en stämning av Kafka över berättelserna. Lögnen genomlyses allt i Östeuropa, lögnen av alla slag och på alla nivåer.

Han läser sin dossier hos Stasi, en nästan surrealistisk upplevelse, där den triviala informationen hela tiden balanserar mellan fakta och ren fiktion. Stasi-informatorerna "bättrar på" uppgifterna om "back" för att tillfredsställa sina uppdragsgivare; hela DDR, hela kommunismen framstår till sist

som en fiktion, ett slags litterärt verk, där det inte är sanningen som spelar någon roll, utan uppgifter om människor och produktion som sådana som man vill ha dem, uppgifter att tro på.

Oempirisk bevisföring

Sarskilt tydligt blir det när Swartz doktorerar i ekonomi på ett institut i Prag, och där den vetenskaplige handledaren doktor Klima agnar sin tid åt att utan något som helst stöd i någon som helst empiri försöker leda i "bevis" att kapitalismens bankrott är nära förestående. Eller när han låter makarna Ceausescu massos berätta om diktatorns läkarprotokoll, vilka alltid friaderades i "positiv" anda.

Swartz skriver om revolutioners anatomi, särskilt om de senaste i Tjeckoslovakien och Rumänien, hur de ursprungliga urspratorerna av den tidigare makten snart för-

svinner från den nya; hur utop staplas på utopi i ett ständigt växel spel, där förflyttandet av makt havare i en sorts dold successions ordning till slut får en rituel karaktär i ett slutet, cirkular system.

Det är knivskarpa analyser som ger nya dimensioner åt de läsare som tidigare haft så förvirrat svar att förstå vad Östeuropa och des realsocialism egentligen var, vilka tankevärldar och maktstrukturer som präglade det.

Det är som om en gammal spionfilm i svartvitt försiktigt försetts med en diskret färg, och det är oändligt suggestivt.

Allra briljantast är emellertid Swartz när han skapar stämning från ett Öst- och Centraleuropa under eller efter kommunismen.

Denna värld så främmande för oss börjar leva – som i all riktig skönlitteratur växer den fram inför våra ögon. Han blir en sorts journalistikens John Le Carré – han möter vi de blekgula väggarna, poliskorridorerna eller på avlägsna järnvägsstationer, de slitna fasaderna på gamla adelspalats där inga baroner, annat än undantagsvis, längre lever, matoset på enkla krogar, eller det skarpa ljuset på maktens institutioner, luften av kol, både sådan man äter och så dan man eldar med.

Det är som om en gammal spionfilm i svartvitt försiktigt försetts med en diskret färg, och det är oändligt suggestivt.

Ibland undrar jag om inte en del av berättelserna "hjälpets på traven" litet av en skönlitterär fiktion, som om författaren broderat ut verkligheten för effektens skull.

Swartz tycks vara enormt minnes god, även om han förstås haft nytta av förlöpande anteckningar. Ibland undrar jag om inte en del av berättelserna "hjälpets på traven" litet av en skönlitterär fiktion, som om författaren broderat ut verkligheten för effektens skull. Effekten finns det många, som den nästan chockartade som möter oss i berättelsen om Lola. Där blir Swartz till allt annat en lysande novellist.

Room Service är alltså en underbar bok som jag är djupt imponerad av. Om jag saknar något så är det i så fall en förteckning över var alla de platser författaren besökt är belägna; inte alla hittar i Öst som i sin egen ficka. Men för den som vill förstå den värld som var här nys, och vars spår ännu är synliga och förskräcker, är Richard Swartz den överträffade ciceronen.

MATS GELLERFELT